

JADWIGA KLIMASZEWSKA I EWA FRYŚ

MATERIAŁY DO RZEMIOSŁA LUDOWEGO W WOJEWÓDZTWIE KIELECKIM

Badania rzemiosła ludowego woj. kieleckiego miały na celu prześledzenie historycznego rozwoju poszczególnych rzemiosł na przestrzeni ostatnich 100 lat. Chodziło przede wszystkim o:

1. Zebranie w terenie danych z tradycji, w jakich gałęziach wytwórczości i do jakiego okresu indywidualne gospodarstwa były samowystarczalne, to znaczy zaspokajały swe potrzeby we własnym zakresie z surowca uzyskanego we własnym gospodarstwie względnie zakupionego, a w jakich gałęziach mamy już do czynienia z tzw. przemysłem domowym (gdy mimo już zarysowującej się specjalizacji nie ma jeszcze rynków zbytu).

2. Przebadanie różnych kategorii rzemieślników, poczynając od rolników trudniących się ubocznie rzemiosłem, poprzez rzemieślników dworskich, gromadzkich (np. w kowalstwie), w niektórych wypadkach (jak w kamieniarstwie czy gonciarstwie) wędrownych; pracujących samotnie, zatrudniających w swych warsztatach członków rodziny, uczniów lub pomocników najemnych aż do systemu nakładczego, a w ostatnich latach spółdzielczego.

3. Pełniejsze zebranie materiałów do zagadnienia rozwoju narzędzi rzemieślniczych i ich nazewnictwa.

4. Przebadanie procesów technologicznych w celu uchwycenia zmian w tym zakresie.

5. Ustalenie etapów rozwoju samych wytworów, ich formy, użytkowania, zdobienia itp.

Jednym z głównych zadań było wykrycie przyczyn warunkujących zarówno obecny, jak dawny rozwój poszczególnych rzemiosł. Stąd dążenie do ujęcia związku między stanem dawnego rzemiosła a stosunkami fizjograficznymi, gospodarczymi, ekonomicznymi, dziejami historycznymi itp. Ostatnia kategoria badań wymagałaby jeszcze współpracy z historykami, którzy mogliby opracować materiały znajdujące się w Państwowych Archiwach w Kielcach i Radomiu.

Badania terenowe rzemiosła ludowego woj. kieleckiego rozpoczęto w 1953 r. w Seminarium Etnografii Słowian U. J., po otrzymaniu zasiłku z Prezydium Rady Ministrów. Przystąpiono wówczas do zbierania materiałów z zakresu obróbki żelaza, drewna, lnu, konopi i wełny oraz tkactwa. Celem wykrycia przyczyn warunkujących rozwój względnie upadek rzemiosła zebrano w badanych ośrodkach szczegółowe dane o fizjografii, stosunkach demograficznych, gospodarczych i historycznych.

W 1954 r. Zakład Etnografii IHKM w Krakowie, otrzymawszy na kontynuowanie tych badań 3000 zł, podjął opracowanie garncarstwa i obróbki żelaza na tym obszarze. Nadto zebrano ogólne dane o dawniejszym i obecnym stanie rzemiosł w woj. kieleckim oraz wypowiedzi ludności miejscowej na temat przyczyny zaniku niektórych gałęzi wytwórczości ludowej.

W 1954 r. pracowało w terenie 11 osób pod kierunkiem doc. dr J. Klimaszewskiej. Poza dr Klimaszewską z pracowników Zakładu IHKM brała udział w badaniach mgr Anna Zambrzycka. Poza tym pracowało 9 magistrantów Seminarium Etnografii Słowian. Wszyscy ci pracownicy konsultowali się, zwłaszcza przy opracowywaniu materiałów, u prof. dr K. Moszyńskiego. Mieli oni pokryte wyłącznie koszty podróży. Łącznie przepracowano w bieżącym roku 132 osobodni. R. Nachmilner i B. Paszkowska zebrały materiały do garncarstwa w 6 ośrodkach, J. Bohdanowicz i O. Mulkiewicz materiały do obróbki żelaza w 22 ośrodkach. Ponadto 5 osób opracowało w 20 wsiach ogólne wiadomości o rzemiosłach. Prócz opracowań pisemnych zostało wykonane ponad 100 rysunków do garncarstwa i obróbki żelaza przez E. Kozakiewicz, I. Płazaka i in.

Zebrane materiały są obecnie opracowywane w Zakładzie. Poniżej podajemy przykładowo niektóre wyniki prac nad garncarstwem.

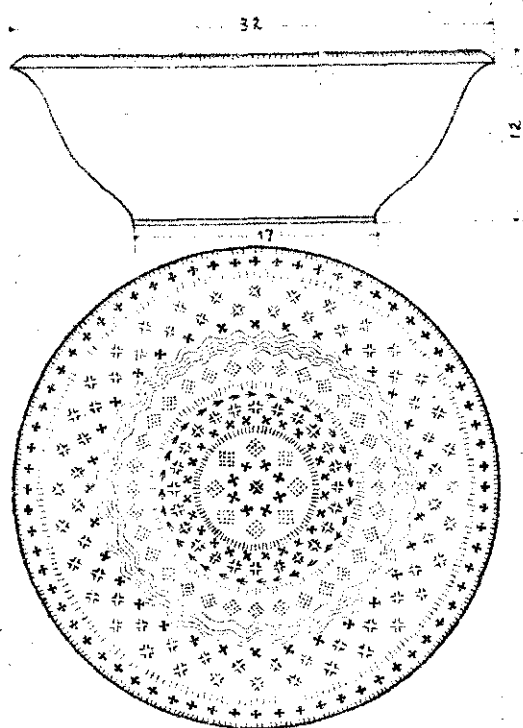
W ramach prac nad rzemiosłem ziemi kieleckiej prowadzonych przez Zakład Etnografii IHKM PAN studentki IV roku HKM, B. Paszkowska i R. Nachmilner, zajęły się garncarstwem ludowym w kilku wybranych ośrodkach na tym terenie. Prace powyższe są wynikiem indywidualnych badań terenowych przeprowadzonych w latach 1954 i 1955, z wykorzystaniem dostępnej literatury. Mają one charakter monograficzny; mniej więcej równomiernie poruszają wszystkie zagadnienia związane z garncarstwem w omawianych ośrodkach, a więc przeszłość historyczną i tendencje rozwojowe, technikę produkcji, wyroby i ich zbył oraz stosunki gospodarczo-społeczne związane z tym rzemiosłem. Przede wszystkim jednak każda z autorek podkreśliła najważniejsze i najbardziej charakterystyczne zjawiska dla omawianego przez siebie ośrodka czy grupy ośrodków. Wszystkie zagadnienia ujęto w rozwoju, z podkreśleniem zmian, jakie zaszły na przestrzeni czasu objętego pamięcią informatorów. W większości wypadków jest to okres od początku XX w. do chwili

obecnej, czasem tylko wykorzystano dane z ostatniego ćwierćwiecza ubiegłego wieku. O wcześniejszych dziejach ośrodków dają wyobrażenie nieliczne wiadomości historyczne.

B. Paszkowska w pracy *Porównanie rozwiniętego ośrodka garncarstwa we wsi Chałupki i zamarłego ośrodka w osadzie Pierzchnica* zajęła się dwoma ośrodkami w Kielecczyźnie (ryc. 26). Odnosnie do osady Pierzchnica brak jest danych dotyczących genezy czy przeszłości garncarstwa. Wiadomo tylko, że przed I wojną światową było tam kilkunastu garncarzy zorganizowanych w cechu. Ilość ta stale malała, a mniej więcej 20 lat temu ośro-

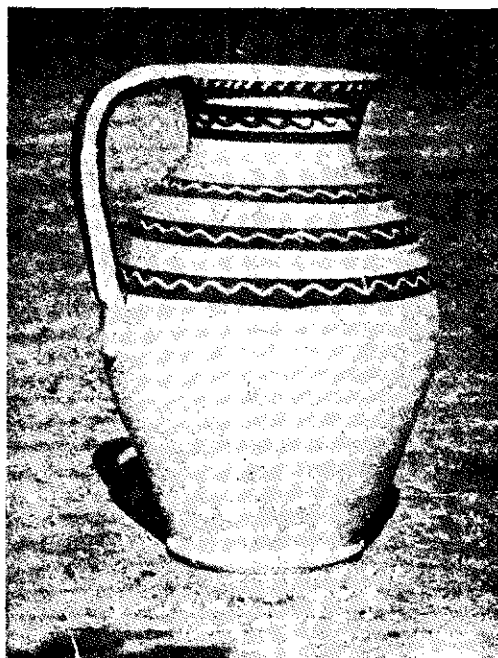
dek zamarł zupełnie. We wsi Chałupki obecnie pracuje 25 garncarzy, przed I wojną około 40, a przed 1900 r. było ich 45. Na ogół garncarstwem zajmuje się ludność uboższa, bezrolna i małorolna. Autorka wyróżnia tu garncarzy-rzemieślników i garncarzy-rolników w zależności od tego, czy garncarstwo jest dla nich jedynym głównym, czy też ubocznym zajęciem. Terminowanie uczniów, jeszcze na przełomie XIX i XX w. ograniczane do jednego roku, obecnie nie istnieje w praktyce, ponieważ rzemiosło to stało się dziedziczne. Produkcja garncarza ulega w ciągu roku okresowym zmianom nasilenia. Najwyższy popyt zaznacza się wiosną i wczesnym latem, później spada. Wtedy garncarze-rolnicy zarzucają całkiem rzemiosło pracując przy żniwach. Zimą produkcja naczyń zamiera zupełnie, a garncarze zajmują się wtedy kopaniem i zwożeniem gliny.

Dokładnie została przepracowana przez autorkę technika produkcji i wypału naczyń. Jest tam w użyciu piec dwudzielny typu pionowego

Ryc. 26. Miska wykonana przez J. Głuszka.
Chałupki, pow. Kielce

Rys. B. Paszkowska

Ryc. 27. Bańka wykonana przez G. Poletka w 1952 r. Kąty, pow. Ilża

Fot. R. Nachmilner

z rusztem. Rozwinięty typ pieca posiada komin. Charakterystyczny dla ceramiki z Chałuppek sposób zdobienia to ryt o motywach geometrycznych nazywany „bryzowaniem“, naklejanie ozdób plastycznych formowanych ręcznie oraz kolorowe szkliwa. Natomiast nie stosują tam wcale malowania, które prawdopodobnie było w użyciu w Pierzchnicy.

Formy naczyń w obu ośrodkach były zbliżone, przeważa wśród nich ceramika użytkowa. W Pierzchnicy wyrabiano więcej rodzajów naczyń i prawdopodobnie posiadały one wyższy poziom techniczny.

Zbyt wyrobów do I wojny światowej organizowali Żydzi, potem inni handlarze. Nieliczni garncarze sami sprzedawali swoje wyroby na tar-

gu. Obecnie 15 garncarzy należy do Spółdzielni Garncarskiej w Ilży (ryc. 27).

Przyjęta przez autorkę metoda opracowania polega na równoległym omawianiu obu ośrodków według ustalonego schematu. Ostatecznym i podstawowym wnioskiem jest ustalenie przyczyn upadku garncarstwa w Pierzchnicy. Autorka uważa, że są to trudności techniczne (ciężki do obróbki surowiec, długi a przez to kosztowny wypał) powodujące duże uzależnienie finansowe od kupca wyrobów, który w końcu stał się nakładcą. Stopniowe, ale stałe ubożenie garncarzy odstręczało młodych od nauki tego rzemiosła. Przy tym cech prawdopodobnie utrudniał wyzwalamie się uczniów i nadawał garncarzom pewne organizacyjne obciążenia. Wobec tego garncarze przenosili się na wieś, m. in. do Chałuppek, gdzie produkcja kalkulowała się taniej. Poważną przyczyną upadku było rozpowszechnienie się naczyń fabrycznych, których sprzedaż zajęli się dotychczasowi odbiorcy ceramiki ludowej.

R. Nachmilner w pracy *Denków i okoliczne ośrodki garncarskie* omawia Kąty Denkowskie, Koszary Denkowskie i Ćmielów. Za cel postawiła sobie wykazanie zmian, które zaszły w rozwoju historycznym garncarstwa w omawianych ośrodkach w końcu XIX i pierwszej poł.

XX w. (do chwili obecnej) pod wpływem manufaktury ceramicznej w Ćmielowie, Wydziału Kultury WRN i CPLiA a także tych zmian, które wynikały z uzdolnień i przedsiębiorczości wytwórców. Oprócz badań terenowych i literatury wykorzystana też autorka materiał archiwalny oraz zbiory muzealne w zakresie ceramiki szlacheckiej i ludowej. O garncarstwie w Ćmielowie mówią wzmianki z XVII w. W obu miejscowościach były samodzielne cechy garncarskie. Są to więc ośrodki tradycyjne. Natomiast ośrodek garncarski w Kątach Denkowskich powstał w końcu XIX w., a do Koszar Denkowskich napływają garncarze dopiero po ostatniej wojnie. W końcu XVII w. w Ćmielowie założono manufakturę wyrobów glinianych i fajansowych (obecna fabryka porcelany), w której zaczęli pracować miejscowi garncarze (ryc. 28). To przyczyniło się do zlikwidowania w Ćmielowie samodzielnych warsztatów garncarskich około 1880 r. Na terenie Denkowa przeciwnie, drobne manufaktury były zjawiskiem przejściowym, a garncarstwo chłopskie przetrwało do dziś. Nawet teraz garncarze starają się przez krótki okres pracy w fabryce ceramicznej pogłębić swoje wiadomości techniczne; należy więc sądzić, że na ich twórczość zarówno dawną, jak i obecną ceramika szlachecka wywarła duży wpływ. W zakresie techniki produkcji na przykład zastosowano pewne ulepszenia (*ślozy*) w budowie paleniska w piecu garncarskim, podobnym poza tym do pieców ośrodków kieleckich. Również sposobu ochrony garnków przed zniszczeniem podczas wypału, przez przekładanie ich płytkami biskwitowymi (*bakiery*), nauczono się w Ćmielowskiej wytwórni. Możliwe też, że tą drogą zapoznali się miejscowi garncarze z nowoczesnym szybkoobrotowym kołem na ruchomej osi, bo żywa jest tu tradycja koła sponowego. Najłatwiej uchwytnie zmiany przeszły same wyroby. Szczególnie charakterystyczna dla omawianych ośrodków jest *zgrzebna* (nieglazurowana) biała i czer-

Ryc. 28. Bańka wykonana przez F. Bąbla.
Koszary, pow. Ilża

Fot. R. Nachmilner

Ryc. 29. Wazy na barszcz wykonane przez Kaczmarzkiego w 1951 r. Denków, pow. Bża

Fot. R. Nachmilner

wona ceramika, zdobiona skromnymi pasowymi motywami malatur, rytu lub sgraffito, na której glazura jest tu znana od koło 1900 r. Oprócz wyrobów o formach tradycyjnych (jak dzbany, *wodnicki*, *polewanice*, bańki na olej, donice, miski i garnki) produkowane są przedmioty o formach wyraźnie naśladowujących fajanse i porcelanę śmielowską, a także z innych wytwórni, np. miski-salaterki, miski z mydelniczkami, konewki, czajniki, kufliki, maselniczki, wazy na barszcz, flakony (ryc. 29). Pewną rolę odegrały tu też inspiracje przygodnych amatorów ceramiki, którzy zamawiali kolekcję flakonów według własnych szkiców. Wiele z nich przeszło w stały zestaw miejscowych garncarzy.

W 1950 r. garncarze z Denkowa i okolicy przystąpili do spółdzielni. Przez szereg zorganizowanych tu konkursów i wystaw Wydział Kultury WRN w Kielcach oraz CPLiA rozbudziły indywidualną twórczość i nadały jej właściwy charakter, eliminując stopniowo nieładowe formy i zdobnictwo.

Ядвига Климашевска и Эва Фрысь

К ВОПРОСУ НАРОДНОГО РЕМЕСЛА КЕЛЕЦКОГО ВОЕВОДСТВА

Этнографическое Отделение Института Материальной Культуры в Кракове, начиная с 1953 г. занялось разработкой некоторых вопросов по народному гончарному делу и обработке железа в Келецком воеводстве. Частичные итоги этих работ представлены в настоящей статье. Относятся они к деятельности некоторых гончарских центров. Полевые работы велись тружениками: Б. Пашковской и Р. Нахмилньер.

Полевые работы, которые велись Этнографическим Отделением, являются в определенном смысле продолжением трудов Семинара Этнографии Славян Ягеллонского Университета в Кракове. Целью исследований являются рассмотрение факторов обуславливающих процесс развития разных видов народного ремесла на протяжении минувшего столетия. В исследовании был положен особый паажим на изучение связи между состоянием данного ремесла и ходом развития общественных отношений, как и физиографическими условиями территории.

Jadwiga Klimaszewska and Ewa Fryś

MATERIALS FOR THE STUDY OF PEASANT CRAFTS IN THE KIELCE PROVINCE

Summary

The survey started in 1953 by the Seminar of Slavonic Ethnography of the Jagiellonian University in Cracow aimed at tracing the development of various handicrafts during the last hundred years in the Kielce area and at showing factors conditioning their progress. Hence particular stress was laid on the connection with the existing physiographic conditions, economic and political factors and so on.

Some of the problems (pottery, metallurgy) were taken over in 1953 by the Department of Ethnography, Institute of The History of Material Culture, Polish Academy of Sciences in Cracow.

The results of some investigations, in particular those devoted to the pottery centres, carried out by B. Paszkowska and R. Nachmillner, have been included in the paper.